

نقوش تزئینی در پوستره‌های معاصر جهان اسلام

دکتر محمد خزائی / دانشیار دانشکده هنر دانشگاه تربیت مدرس

حدوداً از اوایل نیمه دوم سده اخیر، گویی نقوش و کتیبه‌ها از دیوار مساجد، ابنیه‌های مذهبی نسخه‌های خطی و... رخت بر بسته و بر روی پوسترها، تابلوها و دیگر آثار هنرهای تجسمی هنرمندان کشورهای جهان اسلام جای گرفته‌اند. حضور این نقوشها با رنگها، اشکال و احجام، شیوه نوینی را در هنرهای تجسمی به وجود آوردند. هنرمندان مسلمان با انتخاب آنها به عنوان یک عنصر تجسمی و آمیختن با دیگر عناصر، تجربه‌ای نو را در آثار خود آزمودند. این شیوه، در اصل، خاص یک کشور مسلمان نبود، بلکه قلمروی وسیع را در جهان اسلام دربرگرفت و به عنوان یک روش تازه جایگاهی ویژه را در هنرهای تجسمی، بخصوص گرافیک معاصر جهان اسلام به خود اختصاص داد. این شیوه در کشورهایی همچون ایران، اردن، مراکش، سودان و... به اوج شکوفایی خود رسید و به بخش مهمی از هنر معاصر شخصیت و هویت فرهنگی بخشید. در حقیقت این جنبش، هنرهای بصری جهان اسلام را از شیوه‌های رایج فرنگی جدا ساخت.

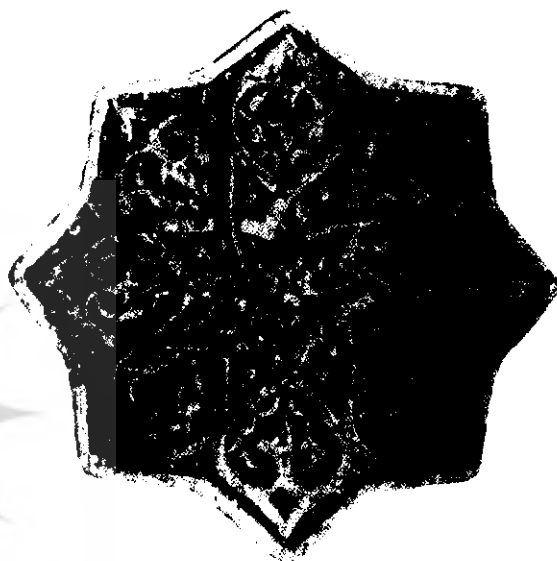
علاوه بر حضور این نقوش در قلمرو جهان اسلام، هنرمندان دیگری مثل آون جونز و ویلیام موریس نیز در اواخر قرن نوزدهم میلادی در آثار خود از آنها سود جستند. در همین راستا وجود نقوش اسلامی در شکل‌گیری جنبشهای هنری جهان غرب مثل جنبش آرت نو (بویژه در طراحی پوستر) و آرت دکو بوضوح دیده می‌شود.

در این مقاله به بررسی نقوشها در پوستره‌های معاصر کشورهای مسلمان بویژه ایران، که ریشه در سنت گذشته دارد، اشاره می‌شود.

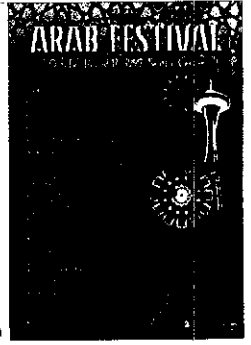
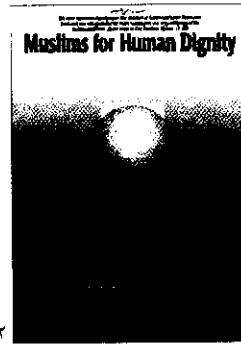
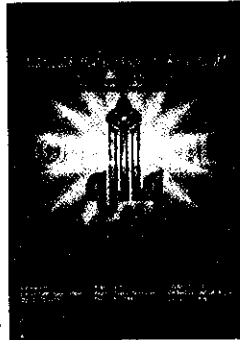
مقدمه

با نگاهی به آثار اصیل هنری از قرون اولیه ظهور اسلام تا به امروز، درمی‌یابیم که «تزئین» جایگاه والایی در آثار هنر اسلامی دارد. در حقیقت یکی از مهمترین عوامل شکل دهنده هنر کشورهای مسلمان بخصوص ایران، در طول دوره‌های مختلف، حضور نقوشهای تزئینی - نمادین در آثار هنری است که ریشه در سنت و آداب معنوی دین اسلام دارد. حضور این شاخصه‌ها - با قوت و ضعف - همچنان تا به امروز در آثار هنری ادامه داشته است. هنرمندان ایرانی بسیار مشتاق بوده‌اند و هستند تا آثار خود را در قالب طرحهایی زیبا ارائه دهند.

این هنرمندان معتقد بودند ارزشها و مفاهیم نمادین آثارشان حتی اگر زمانی برای مخاطبین خود، پیامی نداشته باشند، به خاطر تزئین بر جای می‌مانند و ارزشهای ویژه خود را حفظ می‌کنند. زیرا همواره امکان احیای رمزشا وجود دارد تا معنای گمشده آنها را دوباره اعاده کنند و آنها را به تمام و کمال به فضیلت اصلی‌شان بازگردانند. (۱)

پرتال جامع علوم انسانی

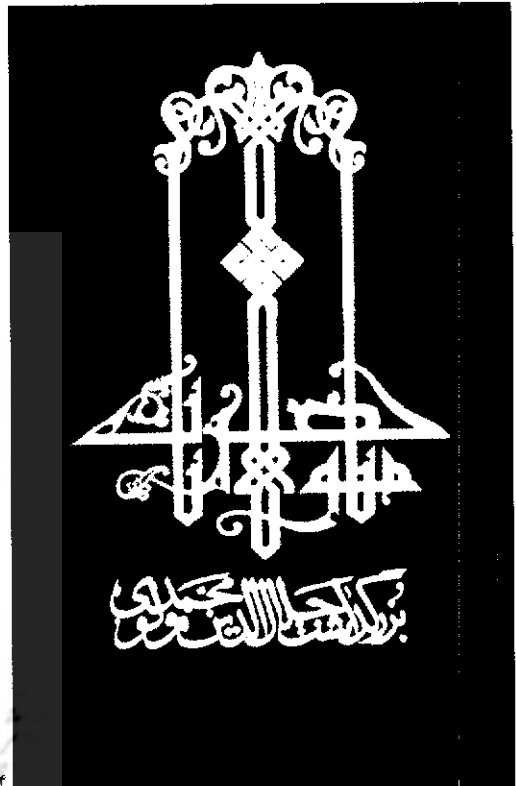

نقشهای تجریدی در هنر معاصر جهان اسلام علاوه بر بار نمادین، بخشی از الفبای هنری هستند که جهانیان را به فرهنگ و هویت خویش ارجاع می‌دهند. این نگاه همچنان به عنوان یک روش، جایگاهی ویژه را در هنرهای تجسمی بخصوص گرافیک امروزه جهان اسلام، به خود اختصاص داده است. این شیوه، خاص یک کشور مسلمان نیست، بلکه سراسر جهان اسلام، از پاکستان تا بیروت، و از ایران تا الجزایر را فرا گرفته و به عنوان یک عنصر شناخته شده هنر جهان اسلام در قلمرو هنر ظهور یافته است.

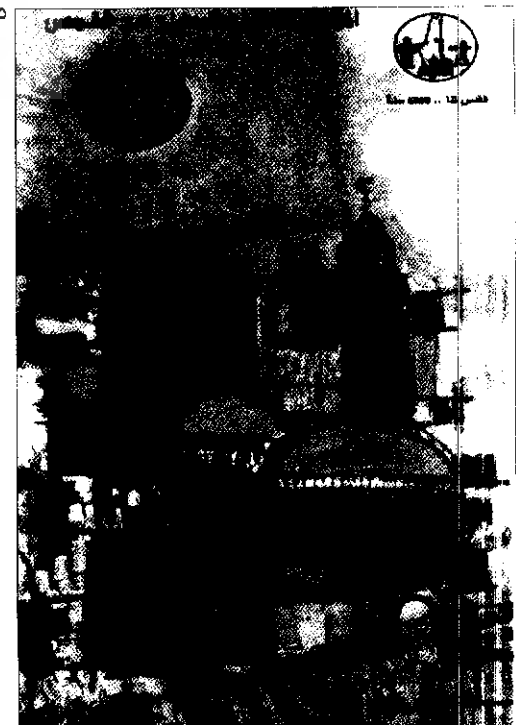
پیش از اینکه به بحث اصلی، یعنی بررسی حضور نقوش در پوستره‌های دوره معاصر هنرمندان مسلمان برسیم، لازم است اشاره‌ای هرچند مختصر به هنر گرافیک بویژه پوستر بکنیم.

یکی از مهمترین شاخه‌های هنر گرافیک، پوستر (اعلان) است. طراحی اعلان به گونه‌ای است که شکل (عنصر تصویری) و نوشته به صورتی واحد در آن، ایفای نقش نموده و با جاذبه‌های هنری خاص، چشم مخاطب را بسوی خود جلب می‌کند و پیام خود را ارائه یا ترویج می‌نماید. پوسترها در شمارگان زیادی تکثیر و سپس برای اعلام پیام مورد نظر، در محلهای عمومی، نصب و به نمایش گذاشته می‌شوند. امروزه پوسترها علاوه بر اعاده پیام خویش، به عنوان عنصری از فضای همگانی، مسئولیت تزئین و آفرینش فضای همگانی شهری را نیز بر عهده دارند.

اعلان یا پوستر به مفهوم امروزی همراه با تنوع رنگ، در اواخر قرن هجده میلادی با استفاده از صنعت چاپ سنگی (لیتوگرافی) شکل گرفت. در سالهای آخر قرن نوزده میلادی با حضور نقاشانی مثل لوترک، موشا و... با توجه به امکانات ارزان چاپ سنگی، تنوع رنگها (گاهی با استفاده از پانزده رنگ در طراحی یک پوستر) و امکان اجرای پوستر در اندازه‌های بزرگ، این هنر توانست تا اواخر جنگ جهانی اول حضوری منحصر بفرد و فعال در بین دیگر رسانه‌ها به خود اختصاص دهد. این هنر سرعت توانست در اکثر مراکز اروپا و امریکا شکوفا شود و هنرمندان سرشناسی را بسوی خود جذب کند. (۲) در آخرین دهه قرن نوزده در پاریس، همزمان با حضور آثار هنر ایرانی در نمایشگاهها، جنبش هنری «آرت نو» (که پوسترها مهمترین ثمره آن است) ترویج یافت. این جنبش در واقع حرکتی بود علیه منتقدین هنری، که هنرهای زیبا را فقط مختص مجسمه‌سازی و

پرتال جامع علوم انسانی

شرح تصاویر:

- ۱- مامون ساکل، المهرجان العربي، ۱۹۹۹
- ۲- مامون ساکل، مقام انسانیت و مسلمانان، ۱۹۹۸ میلادی
- ۳- مامون ساکل، طراحی پوستر، ۱۹۹۹ میلادی
- ۴- مرتضی ممیز، طراحی پوستر، ۱۳۵۲
- ۵- سامیه زرو، طراحی پوستر، اردن
- ۶- محمد خزائی - محسن محمدی، ۱۳۸۰
- ۷- ابوالفضل عالی، مقاومت، ۱۳۶۵
- ۸- اون جونز، طرح برای کفپوش معرق، ۱۸۴۲ میلادی

میخائیل لاریونو از روسیه و گوستاو کلیمت از اتریش، خیلی زود دریافتند که آثار هنرمندان مسلمان، برخوردار از یک نظم هندسی ناب در ترکیب، تجرید و ساده‌سازی در اشکال (فرمها) و سطوح غنی و سحرآمیز در رنگها (در نقاشی ایرانی) هستند. آنها در آثار خود بخوبی از این شاخصه‌ها سود جستند. نکته مهم این است که در فاصله سالهای ۱۹۳۱ تا ۱۹۸۱، ۹۱ نمایشگاه از آثار هنری ایران در کشورهای غربی برگزار شد. (۴)

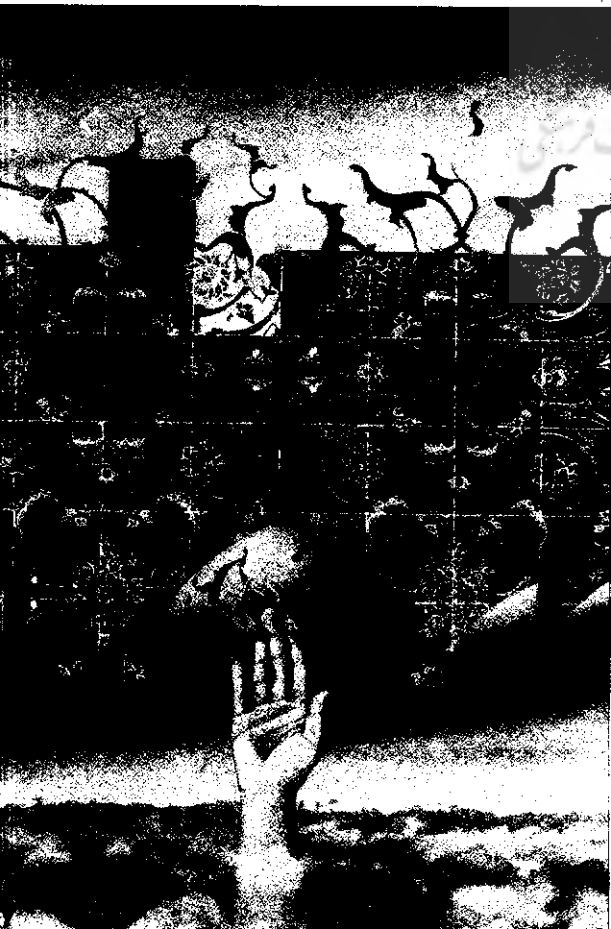
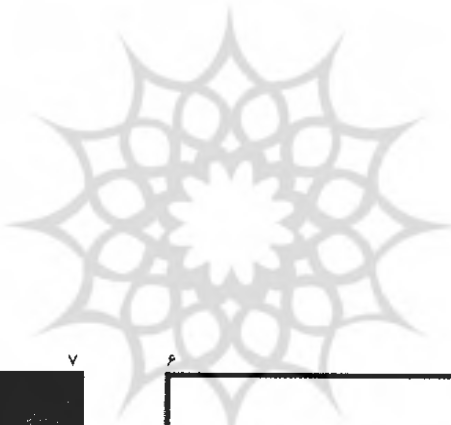
استفاده از نقشهای تزئینی در آثار هنری معاصر کشورهای جهان اسلام بخصوص در هنر نقاشی حوزه وسیعی را به خود اختصاص داده است. در اکثر بانکها، فرودگاهها، گالریها و نگارخانه‌ها، از بمبئی و کراچی تا بیروت و قاهره شاهد حضور تابلوهای بزرگ و گاهی حجمهای سه بعدی هستیم که با ترکیبی از رنگها، شکلها و با استفاده از نقوش تزئینی به وجود آمده‌اند.

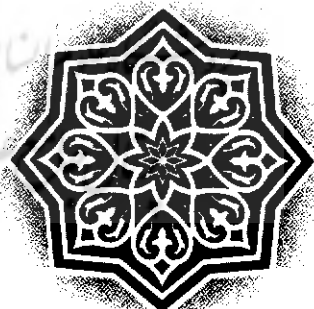
نقاشان و گرافیستهای معاصر، چه بصورت مستقیم و یا غیرمستقیم، نقش و کلام را در آثار خود اغلب به عنوان عناصر اصلی مورد استفاده قرار داده‌اند.

اینگونه آثار را می‌توان در گالری ملی هنرهای زیبا و اکثر مراکز فرهنگی مشاهده نمود. مدرسه هنر و خطاطی اردن بیش از پنجاه سال سابقه هنری در این زمینه دارد. در این آثار تجسمی گاه تنها یک نقش و یا حرف بصورت تجریدی ترکیبی از نقش و کلام است که یک تابلو و یا پوستر را به وجود آورده است. به طور مثال در

نقاشی می‌دانستند و پوسترها را تحت عنوان «هنرهای کاربردی» و فاقد ارزش هنری به حساب می‌آوردند. برگزاری نمایشگاههای هنرهای شرقی در پاریس و لندن، این جرات را به طراحان پوستر داد که با استفاده از نقوش تزئینی به آثار خود ارزشهای هنری بدهند. هنرمندان این رشته با استفاده از نقوش تزئینی نشان دادند که آثار آنها هم می‌توانند دارای ارزشهای زیبایی شناسی باشند. بسیاری از کارشناسان غربی، معتقدند که آثار هنری ایران در نمایشگاههای فوق، بخصوص ظروف شیشه‌ای، الهام بخش هنرمندان این جنبش بوده است. (۳) به عقیده پیروان جنبش آرت نوو، ظرافت در تزئین نه فقط زشتی را از آثار و اشیای حاصل از تولید ماشینی می‌راند، بلکه ارزشهای معنوی را در عرصه‌های ذوقی مردم بیدار می‌کند.

ادامه نمایش آثار هنری ایران در اوایل قرن بیستم میلادی در اروپا، مورد توجه هنرمندان جنبش «آرت دکو» قرار گرفت. این جنبش که بیانگر یک روح سنتی و اقتباس از میراث باستانی بود، در دهه‌های ۱۹۲۰ و ۱۹۳۰ میلادی به رشد و تعالی هنر گرافیک و نقاشی کمک شایانی کرد. در این زمان، هنرمندان اروپا در جستجوی شیوه‌ای نوین، به مطالعه آثار هنری کشورهای مسلمان پرداختند. هنرمندانی همچون ماتیس و حتی پیکاسو (البته کمتر از ماتیس) تاثیر نوینی از این آثار گرفتند. هنرمندان امپرسیونیست مثل سزان در فرانسه، وازالی، کاندینسکی و

اولین جشن هنر اسلامی ایران
اول زم ۱۳۸۰

مکان: ...
مکان: ...

مکان: ...
مکان: ...

20 - 21 Feb. 2002

شماره ۲۱ هنرهای تجسمی

یکی از پوستره‌های سامیه زرو به نام «القدس لنا»، هنرمند با چسباندن نقوش تزئینی پارچه، پوستر را طراحی و ترکیب‌بندی را غنا بخشیده است. (شکل ۵)

مأمون ساکل، هنرمند سوری ساکن آمریکا در آثار پوستر خود با استفاده از امکانات رایانه‌ای از نقوش و خط کوفی بیشترین بهره را برده است. او در طراحی پوستر «فستیوال عربی»

بیشترین استفاده را از نقوش هندسی کرده است. (شکل ۶) ساکل در طراحی پوستر «مقام انسانیت و مسلمانان» از نقش اسلیمی (شکل ۵) و در پوستر دیگرش از خط کوفی سود جسته است. (شکل ۶) همانطور که در مقدمه اشاره شد، استفاده از نقش‌های سنتی، فصل نوینی را در طراحی پوستره‌های پنجاه سال اخیر ایران گشود.

استفاده از انواع خطوط و نقش‌های سنتی اساس پوستره‌های هنرمندانی چون مرتضی ممیز، صادق بریرانی، سیدمحمد احصایی بود (شکل ۱ و ۴). به طور مثال استاد ممیز در پوستر بزرگداشت مولوی با استفاده از بازسازی خط کوفی تزیینی به عنوان عنصر اصلی، اثرش را طراحی کرده است. (شکل ۴)

این شیوه در آثار هنرمندان بعد از انقلاب، بخصوص در پوستره‌های زنده‌یاد ابوالفضل عالی جایگاه ویژه‌ای یافت (شکل ۷) و تا دوام این حرکت البته در پوستر «اولین همایش هنر اسلامی» تنها با استفاده از یک نقش کاشی، مشاهده می‌شود. (شکل ۹)

در پایان کلام باید گفت حضور نقش‌ها، کلام و رنگها در طراحی پوسترها، همچون حلقه‌های به هم پیوسته زنجیر، مهمترین عناصر شناسایی آثار هنرمندان مسلمان در جهان هستند. البته نکر این نکته هم لازم است که اگر هنرمندان در طول صدسال گرافیک نوین، از منابع تصویری هنر گذشته، بسیار مایه گرفته‌اند، هنرمندان جوان نباید فراموش کنند زمانی می‌توانند از این گنجینه عظیم بهره ببرند که نسبت به آنها شناخت پیدا کنند. این شناخت شامل: مفهوم نقوش، کاربرد آنها در گذشته و روش و اصول طراحی آنها است. در غیر این صورت با بکارگیری این عناصر، تنها میراث هنری خویش را مخدوش کرده‌ایم.

پی‌نوشتها:

۱- رنه گون، مقاله «منطق الطیر برگرفته از اسطوره و رمز»، ترجمه بابک عالیخانی، تهران: انتشارات سروش، ۱۳۷۴.

2- Dover Pub. Hayward and B. Cirka, The Golden Age of the Poster, New York: Introduction. || INC. p. the Poster, New York:

3- 2000, p.12. S. Vernoit (Ed), Discovering Islamic Art. ||

London, I.B.Tauris Publication,

4- Painting, Princeton || Oleg Grabar, Mostly Miniatures, An ||

introduction to Persian

5- Frinton University press and Oxford, 2000 ||

P.9.

۵- برای اطلاع بیشتر نگاه کنید به کتاب «ده سال با طراحان گرافیک انقلاب اسلامی»، به اهتمام ابوالفضل عالی، تهران: انتشارات حوزه هنری، ۱۳۶۷.

